KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 27 – 1993 – ČÍSLO 1

OBSAH

KAČALA, J.: Súčasná spisovná slovenčina a jazyková kultúra 3
MASÁR, I.: Perspektívy jednej tézy o slovenčine 10
UHLÁR, V.: Priezvisko *Korec, korec* a iné názvy starých mier 14

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Fašiangu, fašiangu, sviatku preveliký. J. R. Nižnanský 19

ROZLIČNOSTI

Názvy burzových agentov. J. Horecký 23

SPRÁVY A POSUDKY

Za akademikom Ľudovítom Novákom. I. Ripka 25
Konferencia o vývine spisovnej slovenčiny. M. Považaj 26
Jazyk publikácie o orientálnej filozofii a modernej fyzike. J. Horecký .. 29

SPYTOVALI STE SA

Prebudiť sa – prebudiť. E. Bajzíková 32

KULTÚRA SLOVA

1993
ROČNÍK 27

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP, VYDAVATEĽSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PaedDr. Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA
PhDr. Klára Buzássyová, CSc., Silvia Duchková, prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Ivan Masár, PhDr. Mira Nábělková, CSc., PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, doc. PhDr. Anna Rýzková, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 27 - 1993
ČÍSLO 1

*Súčasná spisovná slovenčina a jazyková kultúra**

JÁN KAČALA

1. Úvah a referátov na tému tohto príspevku odznelo, resp. bolo napísaných už hodne. Ak sa dnes túto tematiku odvažujeme opätovne urobiť predmetom objektívnej vedeckej analýzy, je to nielen preto, že kolobeh vedeckých poznatkov je nekonečný; hlavným dôvodom je to, že sme dnes v novej spoločensko-politickej situácii, v ktorej možno uvažovať o danej téme vedecky slobodne, bez autocenzúry, ako aj bez ideologizácie a politizácie problému. Tento pozitívny stav zásadným spôsobom ovplyvnili politické zmeny po novembri 1989, pravdaže, v širšom európskom kontexte rúcania nedemokratických mocenských systémov, a demokratické spoločenské podmienky, ktoré sa u nás v dôsledku tejto zásadnej politickej premeny vyvinuli.

Rozpracovanosť zvolenej témy ovplyvňuje náš postup aj v inom smere: doteraz sa o tejto téme zhromaždilo solídne množstvo jazykového materiálu, ktorý nemožno v našej súvislosti ani zhŕňať, nieto ešte reprodukovať. Analýza a syntéza zhromaždených jazykových faktov v súhre s príslušnými spoločenskými faktami však umožňuje isté zovšeobecnenie a riešenie metodologických otázok spojených predovšetkým s vymedzením podstaty spisovného jazyka a jeho miesta v diasystéme, akým je národný jazyk, ďalej pojmu súčasného spisovného jazyka, resp. súčasnej etapy vo vývine slovenského spisovného jazyka, ako aj nové nastolenie problémov rozsahu spisovného ja-

* Tento text odznel ako referát na konferencii O vývine spisovnej slovenčiny (Smolenice 12.–14. októbra 1992). Správu o konferencii pozri v tomto čísle na s. 26–28.

zyka, spoločenskej podmienenosti, resp. z inej strany politickej dimenzie spisovného jazyka v tomto období, vzťahu aktívnych používateľov k jazyku, jazykovej politiky a jazykovej kultúry, ako aj kodifikácie normy spisovného jazyka.

2. Pokiaľ ide o pojem spisovný jazyk, dosť všeobecne sa prijímajú na jeho vymedzenie – najmä vo vzťahu k historickým zemepisným nárečiam – také parametre, ako je celonárodná platnosť, celospoločenská záväznosť, funkčná diferencovanosť, kodifikovanosť a kultivovanosť. Niektoré z týchto znakov znejú dosť okrúhlo a tým aj vágne; tak vyznieva povedzme parameter celonárodná platnosť alebo celospoločenská záväznosť spisovného jazyka. Aj preto sa žiada uvedené všeobecne prijímané znaky naplniť konkrétnym obsahom, ktorý nám pomôže určiť najmä rozsah platnosti spisovného jazyka. Metodologicky pritom vychádzame z axiómy o systémovom usporiadaní jazyka, ktoré nám zároveň káže vidieť úzku, priam bytostnú zviazanosť medzi systémom a jeho fungovaním. Tak sa nám rozsah platnosti spisovného jazyka ukáže v hraniciach komunikačných sfér, v ktorých sa záväzne, resp. cieľavedome používa spisovný jazyk. Táto úzka spätosť jazyka a reči zvýrazňuje aj spoločenskú podmienenosť spisovného jazyka, ktorá je rozhodujúcim parametrom pri prirodzenom jazyku vôbec. Rozsah platnosti spisovného jazyka je takto daný komunikačnými sférami, v ktorých spisovný jazyk žije a používa sa, a to základnými aj vedľajšími. Za základné komunikačné sféry pokladáme (nadväzujeme tu na náš príspevok z r. 1985 – pozri Kačala, 1985):

1. sféru vedeckého poznávania, využívania a sprostredkúvania jeho výsledkov,
2. sféru vzdelávania, riadenia a organizovania spoločenských procesov,
3. sféru publicistického pôsobenia na masy prijímateľov,
4. sféru bežného, neoficiálneho styku,
5. sféru sprostredkúvania estetických zážitkov.

Takto vymedzené základné komunikačné sféry tvoria istý komplex, ktorého hranice podmieňujú aj hranice spisovného jazyka. Žiada sa zdôrazniť, že takýto postup pri vymedzovaní podstaty spisovného jazyka je metodicky iný ako často dosť mechanické kladenie spisovného jazyka do opozície s miestnymi nárečiami, prípadne aj s inými (nespisovnými) útvarmi národného jazyka. Opozícia spisovného jazyka a miestnych nárečí je reálna, ale nepostačuje na pozitívne vymedzenie podstaty a rozsahu platnosti spisovného jazyka.

3. Komunikačné sféry, ktorými vymedzujeme rozsah platnosti spisovného jazyka a ktoré zároveň určujú jeho funkčné rozvrstvenie (funkčnú di-

ferenciáciu), sú rozhodujúce aj pri ďalšom parametri spisovného jazyka, ktorému chceme venovať pozornosť, totiž pri časových hraniciach spisovného jazyka, najmä pri jeho začiatkovej hranici. Zaujíma nás tu pojem súčasného spisovného jazyka, pravdaže, slovenského. Pri vymedzení tohto pojmu sú možné v podstate dva prístupy: a) prístup vychádzajúci z istých faktov jazyka a spoločnosti, ktorý vychádza z tesnej spätosti jazyka a spoločnosti a z jestvovania istých objektívnych jazykových faktov so zreteľom na spoločensko-politické fakty; z tohto prístupu, ktorý predpokladá isté relatívne uzavreté etapy v spoločenskom a jazykovom vývine a pracuje teda s absolútnou chronológiou, vyplývajú isté stabilné časové úseky vo vývine jazyka; b) prístup, ktorý neprikladá rozhodujúci význam historickým spoločenským a jazykovým faktom a za východisko pri určovaní súčasnej etapy vo vývine spisovného jazyka pokladá žijúce generácie nositeľov jazyka; z tohto prístupu nevyplývajú akési relatívne uzavreté etapy v spoločenskom a jazykovom vývine, preto sa pri ňom ani nestretáme s absolútnou chronológiou: pojem súčasného spisovného jazyka, viazaný na žijúce generácie jeho nositeľov, zahŕňa posledných päť, šesť desaťročí vo vývine jazyka, a preto je kĺzavý, príslušná etapa sa takto ustavične posúva dopredu (takúto predstavu súčasného spisovného jazyka rozviedol K. Hausenblas v článku z r. 1968). Za vedecky objektívnejšiu pokladáme prvú predstavu a v súvise so súčasnou spisovnou slovenčinou si preto kladieme otázku, kde treba hľadať jej začiatok. Naša odpoveď na ňu nebude celkom nová, skôr staronová.

Ako je známe, J. Ružička, ktorý sa otázkami periodizácie spisovnej slovenčiny v 20. storočí zaoberal najsystematickejšie, v Tézach o slovenčine napísal, že "súčasná vývinová etapa spisovnej slovenčiny trvá od štyridsiatych rokov nášho storočia podnes" (5. téza – Ružička, 1967, s. 285), a za medzník, ktorým sa táto etapa začína, označil "komplex udalostí okolo roku 1940 (čiže na konci tridsiatych a na začiatku štyridsiatych rokov), ktoré súvisia s uznaním osobitnosti slovenského národa v etnickom, kultúrnom i politickom zmysle" (Ružička, 1970, s. 19). Hoci neskôr pod tlakom politických (t. j. nie vedeckých) okolností začiatok uvedenej etapy posunul dopredu a súčasné obdobie vo vývine slovenčiny stotožnil s "obdobím budovania socializmu", pričom za medzník vyhlásil rok 1948 ako rok, "v ktorom sa uskutočnila socialistická revolúcia" (Ružička, 1975, s. 7), jeho vnútorné vedecké presvedčenie sa nezmenilo.

Ružičkovu tézu, že na začiatku súčasnej etapy vo vývine spisovnej slovenčiny stojí komplex spoločensko-politických udalostí okolo r. 1940, môžeme podporiť aj z hľadiska nášho prístupu k ohraničeniu spisovného jazyka na základe vymedzenia komunikačných sfér, v ktorých sa uplatňuje. Niet to-

tiž nijakých pochybností, že hierarchicky najvyššie stojace dve komunikačné sféry (t. j. sféra vedeckého poznávania a uplatňovania jeho výsledkov a sféra vzdelávania, riadenia a organizovania spoločenských procesov) sa naplno rozvinuli až v tomto období, na ktorého začiatku stojí vlastná národná štátnosť a politická samostatnosť. Tým sa základné komunikačné sféry, v ktorých sa uplatňovala spisovná slovenčina, kompletizovali. Po obnovení Česko-slovenskej republiky v r. 1945 sa takto naštartovaný proces celospoločenského uplatňovania spisovnej slovenčiny už nezastavil a napriek istým rezíduám politiky čechoslovakizmu sa objektívne ešte posilnil. Aj vďaka tomu sa spisovná slovenčina stala plne rozvitým a stabilizovaným jazykom, plniacim všetky spoločenské aj individuálne požiadavky svojich nositeľov a stojacim k ostatným jazykom v partnerskom vzťahu.

4. Pre plnohodnotné fungovanie spisovného jazyka majú rozhodujúci význam jeho systémové potencie, systémové predpoklady z jednej strany a kultúrna, resp. duchovná úroveň a kreativita nositeľov tohto jazyka z druhej strany. Systém prvkov súčasnej spisovnej slovenčiny možno charakterizovať ako vyvážený a vývin v uplynulom polstoročí možno označiť ako smerovanie k stabilizácii. Máme tým na mysli jednak reakciu na predchádzajúce obdobie vo vývine slovenčiny, v ktorom sa vybojúval zápas o totožnosť, identitu slovenčiny, a jednak pohotové vyrovnávanie sa spisovnej slovenčiny so spoločenskými požiadavkami, ktoré za ostatných päťdesiat rokov neobyčajne rástli kvantitatívne aj kvalitatívne, a jej reagovanie na prudký civilizačný technický a kultúrny rozvoj v tomto období.

Používatelia spisovnej slovenčiny – najmä ich tvorivá časť – prejavovali nezvratnú vôľu pokladať spisovnú slovenčinu za najpresvedčivejší prejav slovenskej národnej identity, resp. svojej príslušnosti k národnému spoločenstvu, vôľu vyjadrovať v nej všetky myšlienky, poznatky, ale aj vôľové a citové prejavy, rozvíjať jej prostriedky v zhode s jej systémovými zákonitosťami, ako aj v zhode so spoločenskými aj individuálnymi potrebami (osobitne v oblasti moderných civilizačných výdobytkov vo vede, kultúre a technike) a doviesť tak slovenčinu na úroveň ostatných rozvitých európskych jazykov.

Uvedené smerovanie k stabilizácii spisovnej slovenčiny podporovali aj kodifikácie spisovnej slovenčiny, jej normy, jej výslovnostnej podoby aj grafickej sústavy, začínajúc Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1940 a pokračujúc najmä Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1953, ďalej Morfológiou slovenského jazyka z r. 1966, Slovníkom slovenského jazyka (6 zväzkov z r. 1959–1968), Pravidlami slovenskej výslovnosti z r. 1984, Krátkym slovníkom slovenského jazyka z r. 1987 a končiac Pravidlami slovenského

pravopisu z r. 1991. Všetky uvedené, ako aj ďalšie (čiastkové) kodifikačné a jazykovokultúrne príručky slovenčiny a jej grafickej sústavy vychádzali z vedeckého poznania systému spisovnej slovenčiny, jeho synchrónnej stability aj vývinových tendencií, odráža sa v nich prehĺbené vedecké poznanie systému nielen spisovnej slovenčiny, ale aj celého národného jazyka a ich výsledkom je postupne sa spresňujúci vedecký obraz o spisovnej slovenčine, o jej súčasnom stave, ako aj o jej synchrónnej dynamike.

Z hľadiska vzťahu používateľov spisovnej slovenčiny k jej výrazovým prostriedkom sa žiada osobitnú poznámku venovať posledným dvom-trom rokom. Slobodné a demokratické spoločenské ovzdušie neobyčajne podnietilo individuálnu tvorivú aktivitu v oblasti jazyka najmä u publicistov, spisovateľov, prekladateľov a verejných pracovníkov. Ako výsledok tvorivého využívania významových aj výrazových zákonitostí spisovnej slovenčiny hodnotíme také slová ako *zvolebnievať sa, zvlčievať sa, zreznievať sa* (= schyľovať sa k tomu, že si niekto na jedenie objedná rezeň), *rozprekvitať sa, zhodnoverňovať (postavy literárneho diela), bokovka* (= bočná, nevýznamná vec), *odzdrav (pozdravy a odzdravy), efektívnostný, znefunkčniť, bicista* (= hráč na bicích hudobných nástrojoch), *záverovať* (= robiť závery z prieskumu), *vytesniť* (= vytlačiť, zatlačiť, zatisnúť), *nadvládca, neprebiteľný (tromf), zrovnovážiť* (= dostať do rovnováhy: *zrovnovážiť rozpočty), huckoš* (= huckáč), *odemotívniť, znekvalitniť sa* a mnohé ďalšie, ktoré zároveň potvrdzujú životaschopnosť a prispôsobivosť slovenčiny aktuálnym spoločenským aj individuálnym potrebám.

Z druhej strany si, pravdaže, nemožno zakrývať, že slobodu si niektorí vysvetľujú aj v jazyku ako slobodu všetkého – vrátane krikľavých jazykových chýb najmä v nepripravených ústnych prejavoch, jazykovej vulgárnosti, nerešpektovania spoločenských a štýlových aspektov jazykového prejavu a zanášania nepotrebných a nevhodných cudzích slov do reči, svedčiacich nielen o nedostačujúcich jazykových vedomostiach, ale aj o snobstve, prípadne aj ignorantstve ich nositeľov.

5. Pre charakteristiku súčasnej spisovnej slovenčiny je dôležité jej postavenie v rámci národného jazyka a vzťah k ostatným existenčným formám, s ktorými spolu tvorí nerozlučný a jednotný celok. Spoločensky výsadné prestížne postavenie aj reprezentatívnosť spisovnej slovenčiny vôbec neznačia degradáciu historických miestnych nárečí ako protipólu spisovného jazyka, ako ani prechodných útvarov vypĺňajúcich priestor medzi týmito dvoma pólmi (interdialekty, mestská reč, subštandardná forma), keďže jestvovanie všetkých foriem je podmienené spoločensky a tým je daný aj spoločenský význam príslušnej formy v rámci národného jazyka. Vzájomné vzťa-

hy existenčných foriem národného jazyka sú v súčasnosti zreteľne vykryštalizované a stabilizované. Na druhej strane tieto vzťahy nemožno označiť za meravé a neživé; živosť vzťahov signalizujú početné interferenčné javy, ktoré pozorujeme tak v oblasti spisovného jazyka, ako aj miestnych alebo sociálnych nárečí. Tieto interferenčné javy zároveň poukazujú na živosť a životaschopnosť nespisovných útvarov národného jazyka. Miestom prieniku interferenčných javov sú najmä prejavy umeleckej literatúry a sčasti aj publicistické prejavy a oblasť hovorenej reči.

6. Spoločenská a jazyková situácia v ostatnom polstoročí našla výrazný prejav v regulačnej práci vo vzťahu k jazyku i k jazykovým prejavom a v jazykovej politike. Regulačná práca vychádzala predovšetkým z potreby zachovať identitu slovenčiny. Dôraz sa kládol najmä na posilňovanie systémovosti a stability spisovného jazyka, podporovala sa vývinová kontinuita ustálených domácich prostriedkov a tradícia spisovného jazyka. Vo vzťahu k cudzojazyčným prvkom prevládala zásada preberať len potrebné prvky, aby sa nenarúšala stabilita domácich prvkov. Možno povedať, že sa tu uplatňoval princíp jazykovej suverenity slovenčiny, ktorý zohrával aj významnú celospoločenskú politickú úlohu, lebo podporoval národnú suverenitu Slovákov.

Jazyková politika ako istá teoretická platforma a zároveň politická prax uplatňovaná v otázke postavenia národného jazyka (resp. viacerých jazykov) na danom štátnom území, ako aj v otázkach jeho výskumu, vyučovania, kodifikácie a používania v jednotlivých sférach spoločensko-politického života je vždy súčasťou politiky a prejavom mocenských záujmov. Bola rozdielna v závislosti od celkového politického a ideového smerovania slovenskej spoločnosti v jednotlivých obdobiach (t. j. v r. 1938 – 1945, 1945 – 1989 a po r. 1989). V podmienkach spoločného česko-slovenského štátu sa v nej čiastočne prejavovalo to, že nebolo možné robiť slovenskú národnú politiku, ale celkový trend výraznejšie negatívne neovplyvnil stav spisovnej slovenčiny a jej vývin. Najmä v období od r. 1948 do r. 1989 sa teória i prax jazykovej politiky odohrávala v tieni obvinenia zo slovenského buržoázneho nacionalizmu s protičeským zafarbením a za najzreteľnejší prejav tohto nacionalizmu sa pokladal protičeský purizmus. Politické centrum ako pozitívnu ideológiu propagovalo a mocensky nanucovalo teóriu zbližovania češtiny a slovenčiny, ktorá, pravdaže, v praxi značila prispôsobovanie sa slovenčiny češtine. Dnes, keď sa vďaka demokratickým a slobodným spoločensko-politickým pomerom vyjasnili slovensko-české vzťahy v politike, ekonomike a kultúre, prestal sa purizmus vyťahovať ako protičeská karta a obviňovanie jazykovednej regulačnej práce v oblasti spisovného jazyka a jeho používania

v praxi z purizmu akoby automaticky prestalo. Ak máme z tohto hľadiska hodnotiť predchádzajúce obdobie, môžeme povedať, že v istých jednotlivých bodoch, konkrétne v slovnej zásobe (máme na mysli prípady typu *diaľnica, dukelský, brnenský*), bolo nevyhnutné podľahnúť politickému tlaku vychádzajúcemu z čechoslovakistickej koncepcie, ale tieto jednotlivosti neovplyvnili celkový ráz slovenčiny ani jej vývinové tendencie a spisovná slovenčina sa napriek nepriaznivému mocenskému tlaku vyvíjala v duchu svojich vnútorných zákonitostí. Z toho prirodzene vychádzala i jazyková suverenita slovenčiny a partnerský vzťah slovenčiny k češtine, ako aj k iným jazykom.

7. V závere chceme zdôrazniť, že pojem súčasnej spisovnej slovenčiny je reálny a môžeme ho skúmať a vymedziť na základe objektívnych vedeckých metód. Len na okraj v tejto súvislosti pripomíname, že pojem súčasnej spisovnej slovenčiny nemožno spochybňovať alebo kvalifikovať ako náhodný už preto, že takýmto termínom sú označené predmety vyučovania slovenského jazyka na vysokých školách a zodpovedajúce vysokoškolské učebné pomôcky pre študentov slovenského jazyka.

Napokon už len zhŕňame, že pojem súčasnej spisovnej slovenčiny sme sa usilovali vymedziť na základe týchto kritérií: 1. spisovný jazyk a rozsah jeho fungovania, 2. časové hranice súčasného spisovného jazyka, 3. vnútrosystémové vlastnosti spisovného jazyka, 4. vzťah používateľov k spisovnému jazyku, 5. kodifikačné úsilie vo vzťahu k spisovnej slovenčine, 6. vzťah spisovnej slovenčiny k ostatným existenčným formám národného jazyka, 7. odraz spoločenských a politických zámerov v spisovnom jazyku a jazyková politika v príslušnej etape vývinu spisovného jazyka. Takýto komplex kritérií umožnil a umožňuje podať skúmaný predmet súhrnnejšie, komplexnejšie a väčšmi priblížiť vedecký obraz o ňom jazykovej skutočnosti.

LITERATÚRA

HAUSENBLAS, K.: K pojetí "současného jazyka". Slovo a slovesnost, *29*, 1968, s. 348–354.

KAČALA, J.: Jazykovopolitický kontext pojmu spisovný jazyk. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 44–49.

RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 283–290.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 68 s.

Perspektívy jednej tézy o slovenčine[*]

IVAN MASÁR

Keby sme na základe niektorých – zdôrazňujeme niektorých – textov alebo jazykových prejavov v rozhlase či v televízii mali hodnotiť zaobchádzanie so slovom ako najzákladnejším stavebným prvkom jazykového prejavu, asi by sme sa stotožnili s takýmto hodnotením či charakteristikou: "Najviac nedostatkov sa dnes zisťuje vo výslovnosti a pri používaní istých vrstiev slovnej zásoby. Z tohto hľadiska nie sú bez chýb ani verejné prejavy čelných predstaviteľov národnej kultúry a verejného života... Treba teda venovať sústredenú pozornosť najmä... otázkam správnosti i vhodnosti v oblasti slovnej zásoby. Spisovnú výslovnosť a slovnú zásobu treba intenzívne skúmať, kodifikovať a výsledky tejto činnosti pohotovo prenášať do školskej i mimoškolskej jazykovej výchovy" (Ružička, 1967, s. 39).

Príslušníci staršej a najstaršej generácie slovenských jazykovedcov pravdepodobne spoznali v tomto hodnotení interpretačný text 11. tézy z Téz o slovenčine. Nie je veľmi povzbudzujúce, keď po vyše štvrťstoročí musíme konštatovať, že toto ešte platí aj v súčasnosti. Platí napriek tomu, že používateľ spisovnej slovenčiny už má naporúdzi ortoepické príručky, česko-slovenský slovník, normatívny slovník (máme na mysli Krátky slovník slovenského jazyka), Pravidlá slovenského pravopisu; platí napriek tomu, že je k dispozícii telefonická jazyková poradňa, že z rozhlasu takmer denne zaznievajú najmä poznámky o nevhodnosti istých lexikálnych prostriedkov, že v jazykových rubrikách dennej tlače čítame predovšetkým upozornenia na neprimerané zaobchádzanie so slovnou zásobou. Vyvoláva to otázku, či v mimoškolskej jazykovej výchove zlyhávajú jazykovedci, či je takáto výchova vôbec potrebná, alebo či zlyhávajú tí používatelia jazyka, ktorí majú v spontánnom, prirodzenom jazykovovýchovnom procese mimoriadne závažnú úlohu, teda predovšetkým publicisti. Uvedieme niekoľko príkladov, ktoré usvedčujú zo zlyhania tých druhých.

---

[*] Tento článok je diskusný príspevok prednesený na konferencii O vývine spisovnej slovenčiny (Smolenice 12. – 14. októbra 1992) v tematickom okruhu venovanom teórii spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry z hľadiska súčasného stavu v používaní spisovného jazyka a stavu v jazykovej kultúre. Zapadá do dlhodobého programu, podľa ktorého sa treba vracať k Tézam o slovenčine ako k východisku teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry (porov. Považaj, M.: Na začiatku druhej štvrťstoročnice Kultúry slova, *26*, 1992, s. 4).

V bratislavskom Večerníku sme mohli nedávno čítať tzv. palcový, teda nápadne veľký titulok *Plížili sa tmou* (24. 9. 1992, s. 5). V tých istých novinách v kritike tzv. akčných filmov slovenská novinárka, dá sa predpokladať, že ide o redaktorku v redakcii (oddelení) kultúry, napísala: *Myšlienka nikde, zato krvi tratoliště* (17. 9. 1992, s. 4). V redakcii Večerníka teda neprišli na to, že Slováci sa *neplížia*, lež *plazia, zakrádajú*, ani na to, že českému spojeniu *tratoliště krve* v slovenčine zodpovedá spojenie *mláka, kalúž* alebo *kaluža krvi*. Ešte aspoň jeden výstražný príklad, ktorému dodáva osobitne pikantnú príchuť to, že ho publikoval denník Nový Slovák: *Možno keby si napríklad Kubík nebol chcel mermomocne* (!!) *vylepšovať imidž penaltou, bol by ponúkol príležitosť niekomu inému...* (21. 8. 1992, s. 14). Redaktor Nového Slováka nevie, že to, čo Čech robí *mermomocí*, Slovák robí *silou-mocou, stoj čo stoj, všemožne*, ale nikdy *mermomocne*.

Na pozadí podobných príkladov sa už potom takmer prestáva pociťovať ako porušovanie lexikálnej normy slovo *pytel* v nadpise *Plný pytel ústav* (Národná obroda, 30. 9. 1992, s. 3), ktorého želanú expresivitu by nijako neoslabili ani domáce slová *vrece, mech, žoch*. A, pravdaže, celkom bez povšimnutia potom musíme prejsť okolo názvu *tkáčsky stav*, ktorý nám v nedeľnej rozhlasovej rozprávke ponúkol autor, čo zabudol (alebo hádam ani nezabudol, len jednoducho nevedel), že na Slovensku sa plátno *tká na krosnách*. Prestaneme si všímať, keď moderátorka rozhlasu vyšle do éteru výzvu *Milé dámy, nebuďte ješitné*, keď sa z rozhlasu či televízie dozvieme, aké *upomienkové predmety* sa tam a tam predávajú, keď z tých istých médií zaznie informácia, že politici jednej strany *nezdieľajú názory* politikov inej strany, pretože sa domnievajú, že *odviedli kus poctivej práce*, že sú ochotní *vysporiadať sa* s každým a so všetkým. Atď. atď.

Keby uvedené príklady boli len náhodnou jednotlivinou, dalo by sa nad nimi prižmúriť oko alebo mávnuť rukou. Lenže ich počet a repertoár – povedané matematickou terminológiou – od istého času predstavuje otvorenú, ba hádam nekonečnú množinu, ktorá potvrdzuje, že citovaná 11. téza o slovenčine platí v plnom rozsahu aj dnes. U mnohých používateľov spisovného jazyka sa totiž po revolúcii povážlivo uvoľnila lexikálna norma a svojou jazykovou praxou infiltrujú aj prostredie, v ktorom podobné výstrelky či svojvoľné nefunkčné odchýlky od normy boli zriedkavou výnimkou a navyše neboli ani také nápadné a triviálne. Necelé tri roky po novembrových udalostiach z roku 1989 sme svedkami hromadného návratu takých lexikálnych prvkov do spisovných prejavov, ktoré tam nemajú miesto a ktoré pracovníci v oblasti jazykovej kultúry burinku po burinke vytŕhajú už celé desaťročia. Môžu však, ba musia začať znova, pravdaže, s vedomím,

že školská aj mimoškolská jazyková výchova bude pre isté príčiny ešte ťažšia ako pred rokom 1989. Uvedieme niektoré z nich.

Za takým banálnym narúšaním lexikálnej normy, aké predstavujú vybrané príklady, možno hľadať a nájsť povedzme neschopnosť konkrétneho používateľa spisovného jazyka odlišovať domácu a cudziu slovnú zásobu (v konkrétnom prípade slovenskú a českú) a posudzovať to ako dôsledok dlhodobých a sústavných česko-slovenských jazykových kontaktov. Potom si však treba položiť otázku, aká je jazyková príprava novinárov na ich výsostne kultúrne a kultúrotvorné poslanie a povolanie, keď nezvládli abecedu svojho remesla, teda normu spisovného jazyka, keď im chýba schopnosť delimitovať slovenskú (domácu) a neslovenskú (cudziu) slovnú zásobu.

Za triviálnym zaobchádzaním so slovnou zásobou môžeme ďalej vidieť istú kontamináciu alebo zámenu kultúrneho a politického. Po novembrových udalostiach z roku 1989 niektorí používatelia spisovného jazyka začali chápať starostlivosť o jeho kultúru – najmä propagáciu spisovných lexikálnych prostriedkov – ako nepohodlné rezíduum z predchádzajúceho režimu, ktorý všeličo zakazoval, všeličo prikazoval, a podľa jednoduchej schémy *padol režim, padli aj jeho nariadenia* orientujú títo používatelia okrem iného aj svoje jazykové správanie (príklady pozri Masár, 1991, s. 267–269, 273). V tejto súvislosti treba však dostatočne hlasno povedať, že starostlivosť o jazykovú kultúru slovenčiny sa nezačína až po nastolení diktatúry proletariátu, že to nie je fenomén politický, lež kultúrny a kultúru budujúci a že jeho korene siahajú hlboko do minulosti slovenského národného spoločenstva.

Za podobným porušovaním lexikálnej normy, aké predstavujú naše príklady, by sme mohli a hádam mali hľadať aj pokus o kriesenie, revitalizáciu idey jednotného "československého" jazyka, teda program vyhovujúci politickému presvedčeniu, cíteniu a zámerom istej nie nevýznamnej skupiny pracovníkov na významných kultúrnych postoch. Takéto zistenie sa môže na prvé počutie javiť ako vykonštruované, ako podozrievavé hľadanie nepriateľov slovenčiny a slovenského národa, ako halucinácia Slováčika, ktorý pri výkone svojho povolania nevyliečiteľne ochorel na jazykovú xenofóbiu, ako neprimeraná reakcia na xenofíliu iných. Preto okrem upozornenia na neprimerané, nekultúrne zaobchádzanie so slovnou zásobou v texte, ktorý musí mať parametre spisovnosti, treba uviesť aj ďalšie argumenty. Takýmto argumentom je nepochybne postoj k uzákoneniu spisovnej slovenčiny, k slovenčine ako nástroju komunikácie a k zákonu o slovenčine. Môže to byť napríklad tento postoj:

"V škole som sa učil o tomto akte (rozumej kodifikáciu štúrovskej spisovnej slovenčiny) ako o jednom z najdôležitejších v dejinách národa, ale dodnes celkom presne neviem, prečo to vtedy urobili. Dovtedy písali slovenskí spisovatelia prevažne v češtine, v horšom prípade po maďarsky. Novým jazykom, ktorý mal k češtine tak blízko, že mohol byť jej nárečím, vyrobili kolísku pre národ, ktorý ju možno ani nepotreboval, lebo už z nej vyrástol. Nie som si celkom istý, či sa tento nový jazyk nestal pre národ v skutočnosti pascou. Jazykovedci ho, v samom strachu oň, zubami-nechtami bránili proti všetkým, ktorí do neho vnášali život, napríklad proti spisovateľom" (Šimečka, 1992, s. 3).**

Ak sa predchádzajúci text zdá málo osolený, azda ho dochutí konštatovanie, že ide o výňatok z eseje (alebo to nie je esej?) spisovateľa Martina M. Šimečku, ktorá sa volá Príbeh o jazyku. Pikantnosť celkom isto zvyšuje aj to, že bol publikovaný ako úvodný text v reprezentačnom orgáne slovenskej literatúry – v Slovenských pohľadoch! – a že bol napísaný pre zahraničie (pre Liber. Revue Européenne des Livres a tam aj publikovaný v 9. čísle tohto ročníka). To nepotrebuje ďalší komentár, veď samy tieto fakty sú aj zreteľné, aj politicky jednoznačne interpretovateľné. Bez komentára, prípadne len s lapidárnym komentárom sapienti sat možno pokojne nechať aj tento komparatistický výkon toho istého autora: "Ak je slovenčina len čírym nástrojom na vyjadrenie pochopenej skutočnosti, tak čeština práve naopak – modeluje skutočnosť tak, že hľadá elegantné vyjadrenie toho, čo nejestvuje, a práve tým vyjadrením tú skutočnosť tvorí" (tamže, s. 4).

Zámena daností jazyka a schopností konkrétneho nositeľa vládnuť ním je tu celkom zreteľná a hádam aj zámerná.

Pozoruhodný je postoj k jazykovému zákonu a zaujímavé sú konzekvencie, ktoré z neho Šimečka vyvodil pre svoju ďalšiu spisovateľskú činnosť. Napred ten postoj: "V prvej mohutnej vlne vyvrcholil národný orgazmus požiadavkou, aby každý, kto žije na Slovensku, hovoril bez výnimky po slovensky" (tamže). Takto podávaná vec o jazykovom zákone je čírou dezinterpretáciou zmyslu jazykového zákona a udalostí okolo neho. A teraz tie konzekvencie: "Uvedomujem si, že aj ja, o sto rokov neskôr podvedome jazyk personifikujem. Robím tak nie preto, aby som ho oslavoval, ale preto, aby

** Na takýto postoj ku kodifikácii štúrovskej slovenčiny reagovala aj denná tlač (porov. napr. Moravčík, Š.: Sfinga bez tajomstva; Gašparovičová, A.: List slovensko-českému VEĽKOSPISOVATEĽOVI. Příběh o něčem jiném. Obidva texty uverejnil denník Koridor 27. 10. 1992 na s. 6).

som ho mohol obviniť z agresivity akoby zástupne za tých, ktorých mám v skutočnosti na mysli, aby som sa mohol od tohto jazyka dištancovať opäť zástupne za tých, s ktorými nechcem mať nič spoločné" (tamže).

Nie je potrebné robiť hlbokú analýzu Príbehu o jazyku a vracať sa k nemu, lebo už po prvom prečítaní je jasný vzťah autora k slovenčine a celkom priezračný je zámer publikovať o nej spochybňujúci a znehodnocujúci text aj v zahraničí. Namiesto analýzy treba radšej odpovedať na otázku, či pokračovať, alebo nepokračovať v jazykovovýchovnej práci (alebo ako by povedal M. Šimečka, či pokračovať v obrane slovenčiny proti všetkým, čo vnášajú do nej život). Inými slovami, či pokračovať v propagácii spisovného jazyka a jeho noriem, v náprave odchýlok od kodifikácie atď. aj napriek tomu, že táto práca je nevďačným návratným údelom pracovníkov v oblasti jazykovej kultúry, že v našich podmienkach sú jej výsledky neisté, že sa táto práca niekedy priamočiaro spája s bývalým režimom a že sa rozvíja silná antipropaganda spochybňujúca význam vlastného spisovného jazyka ako najdôležitejšieho atribútu národa (pravdaže, len v prípade slovenského národa). Pokračovať treba. Nielen preto, že diskontinuita v tejto činnosti by dopomohla k večnej platnosti 11. tézy o slovenčine, ale najmä preto, že by to bola neodpustiteľná ujma aj na jazykovej, aj na národnej kultúre vôbec. Na prerušenie kontinuity v kultúre sa totiž vždy len dopláca.

LITERATÚRA

MASÁR, I.: O niektorých postojoch ku kodifikačnej práci. Kultúra slova, *25*, 1991, s. 264 – 274.
RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. Kultúra slova, *1*, 1967, s. 33 – 40.
ŠIMEČKA, M. M.: Príbeh o jazyku. Slovenské pohľady, *108*, 1992, č. 9, s. 2 – 5.

Priezvisko Korec, korec a iné názvy starých mier

VLADO UHLÁR

Všeobecné podstatné meno *korec* už nepatrí do základnej slovnej zásoby. Ženy z dedín pod horami a skúsení roľníci však tento výraz ešte poznajú, lebo si ho zachovali z dedičstva otcov. Školské deti sa so slovom *korec* oboznamujú na hodinách spevu v známej spievanke *Bodaj by vás, vy mládenci, čerti vzali*. V druhej slohe spievanky tancachtivá dievčina totiž

takto vyčíta mládencom, že neprišli po ňu, keď išli tancovať: "Čo sa mamka tejto noci natrápila, / aby sa vám nejako len zavďačila: / *spiekla múky za tri korce* / pre vás, chlapci, na koláče, / len aby som tancovala."

Tri korce múky bola poriadna miera múky, takže z nej umiesených a napečených koláčov mohla byť riadna hŕba. Nie všade používali za mieru korec. Vo Svätom písme v knihe Genezis 18, 1 a nasl. sa namiesto toho použil menej výrazný názov *miera*. Totiž Abrahám, praotec židovského národa, spoznal v troch prichodiacich mužoch i samého Pána, Jahveho, a hneď prikázal svojej manželke Sáre: "Rýchlo zamies *tri miery múky* a napeč podplamenníky!"

Korec je názov malej valcovitej drevenej nádoby s bočným uchom, ktorá sa dakde ešte používa v starých domácnostiach na vidieku na naberanie múky. Svojím pôvodom slovo *korec* súvisí so slovom *kôra*. Je to prastarý, praslovanský názov, známy z viacerých slovanských jazykov (Machek, 1957). Ešte aj v súčasnosti ženy spod hôr neraz, keď nečakane zbadajú jahody, vedia korec zhotoviť z odlúpenej brezovej, ale aj inej kôry, a to tak, že dlhším tŕňom spichnú kôru upravenú do tvaru nádobky, aby mali v čom odniesť domov pozbierané jahody.

Korec je drevená nádoba na múku, ako zasa *korbeľ* bol cínovou nádobou na pitie piva s uchom naboku (neskoršie nahradený šesťhranným krígľom z hrubého skla s bočným uchom). Podobne na žinčicu majú na salašoch drevené črpáky zväčša s cifrovaným uchom.

Korcom však bývala aj obsažnejšia nádoba s obsahom až do 85 litrov, a to aj od 25 l, lebo dávnejšie a najmä v stredoveku bývali miery rozdielne podľa zvykov príslušných regiónov. Názov *korec* poznajú roľníci aj ako plošnú mieru role, a to pôvodne podľa toho, že mala veľkosť, ktorá sa obsiala mierou – korcom obilia, teda metonymicky sa názov nádoby preniesol na plošnú mieru. Na korce počítali rozsah polí roľníci najmä v Turci. Doklady z minulosti o tom poskytujú napr. Miestopisné dejiny Turca od J. Š. Šikuru (1944), napokon aj Historický slovník slovenského jazyka (2. zv., 1992; ďalej HSSJ). Niekde sa plošná miera korec zhodovala s plošnou mierou *merica*, boli však aj značné rozdiely podľa krajov.

Na Orave a v Liptove sa ako plošná miera používalo *lukno*, ale aj *korec* (porov. A. Kavuljak, 1955). Z mestečka Partizánskej (Nemeckej) Ľupče je z r. 1535 výrečný príklad (HSSJ II): *kamenné lukno alebo korec*, ktorým sa meria obilie, pričom "kamenné lukno" treba chápať ako určenú kontrolnú stoličnú mieru pre sporné prípady. V Bojniciach sa r. 1594 medzi nádobami v pivovare spomínajú okrem iných korce a v Nitre sa korce zaznamenávajú r. 1609. To sú iba vybrané ukážky z písomností predbernolákovského ob-

dobia. Obsah lukna ako nádoby na sypaniny mal rozpätie od 156 do 159 litrov.

Názov *lukno* súvisí s menom *luk* a utvorený je odvodzovacou príponou *-no*, ktorá býva charakteristická pri názvoch z najstaršej slovnej zásoby, napr. *humno, plátno, súkno, vlákno, lajno.* Luk bol nástroj na strieľanie, vystrelený šíp bol strelou a v stredoveku sa dakedy aj počítalo s dĺžkou na jedno alebo dve strelenia. Mierou býval *palec, stopa* (nohy), *krok*, napr. dva mužné vojenské kroky boli *siahou* (neskôr normalizovaná siaha mala 1,89 m). *Laket'* (1/2 rífa) mal dĺžku 0,7377 m. Na siahy sa hotovilo pílené drevo (dnes iba m^3), na siahy sa počítali poľnosti, pričom 600 siah tvorilo mericu a *uhorské jutro* malo dve merice, kým od čias Bachovej éry (po revolúcii 1848) rakúske úrady aj u nás zavádzali meranie na *katastrálne jutrá* s obsahom 1600 siah. Inokedy sa korec počítal na 800 siah. Jedno uhorské jutro a jedno katastrálne jutro mali rozlohu približne jeden hektár súčasnej plošnej miery (2780 siah).

Najmä na Záhorí sa ako miera sypaniny a plochy poľa používal názov *gbel, gbelík*, na východnom Slovensku v podobe *gbol*, ktorý mal 4 korce. Názov *gbel* z pôv. **kъbьlъ* je zo stredohornonemeckého *kubil* (z toho novšie *kýbeľ*) a to zasa z lat. *cupellum* (Machek, 1957). Názov *gbel* v podobe *gbal/dbal* sa používal aj v Liptove, kde sa zachoval aj chotárny názov *Dbaly*. Názov *gbal* sa prenášal na názvy nádob na zváranie na troch nohách, aby sa v nich lúhom utvoreným z popola pomocou horúcej vody zbavili zažratej špiny a potu najmä zrebné (konopné) gate, spodníky, plachty. Prenáškou sa názov *gbel* používal aj na pomenovanie vedra, okovu v studni. Okov piva v prepočte je 53,33 litrov. Víno sa meralo na *holby* (0,708 l) a pálenka bola v *žajdľoch* (0,34 l) a *rumpľoch*.

Názov *merica* súvisí so slovesom *merať*. Od čias tereziánskych reforiem v 18. storočí sa zväčša úradne ustaľovala ako miera poľnosti prešporská (bratislavská) merica (urbárskym patentom r. 1767). Základom je nádoba merica s obsahom 61 l (plošná merica je 0,1918 ha).

Starobylé, vlastne celoslovanské slovo *korec*, ktoré poznali slovanské kmene už v zakarpatskej pravlasti, utvorené zo základu *kôra*, je vlastne ako názov malej nádoby zdrobneninou utvorenou slovotvornou príponou *-ec*. Prípona *-ec* má pôvodný zdrobňovací význam, ktorý poznáme v dvojiciach *chlap – chlapec, dom – domec, kabát – kabátec*, no menej ho pociťujeme v dvojici *hrad – hradec* (miestny názov *Hradec*; podobne *Važec* je malý Váh), *stôl – stolec* (dnes *stolík*, lebo stolec je na sedenie, ale bez operadla), *klin – klinec*. Prípona *-ec* môže mať aj význam menšieho, nevýznamnejšieho predmetu alebo nádoby (*kor-ec, hrn-iec*) v protiklade k väčšej, význam-

nejšej nádobe (*kotol* ukovaný z medi, veľká *kaďa* na víno). Slov utvorených príponou *-ec* je v slovenčine veľké množstvo, a to z rozličných slovných základov, z podstatných mien (*vrabec, jazvec, krkavec, krahulec, škorec*), z prídavných mien (*slepý – slepec, lakomý – lakomec, tupý – tupec, svätý – svätec*), zo slovies (*húsť – hudec, kosiť – kosec, mlátiť – mlatec, chodiť – chodec, lietať – letec, vysťahovať sa – vysťahovalec* atď.). Slovotvorná prípona *-ec* sa hojne uplatňuje aj v rozmanitých zloženinách (*drevorubec, cestopisec, domobranec, bohoslovec, ľadoborec*). Je to produktívna slovotvorná prípona, ktorá má rozličné významové a slovotvorné uplatnenie (Horecký, 1959).

Zdrobneninou od slova *korec* (s príponou *-ček*) je *korček*, ale slovo *korček* starí mlynári poznajú ako pomenovanie súčiastky mlynských kolies. Voda menších vodných tokov sa žľabom viedla k mlynici a padala do korčekov (akýchsi válovcov) na obvode mlynského kolesa; ich váhou a pohybom sa koleso dostávalo do otáčavého pohybu a pomocou hriadeľa (silnej, dlhej drevenej osi) hnalo zasa v mlynici mlynské zariadenia. Korčekom pomenúvali aj dosky na obvode kolesa mlynov na spodný pohon vody, keď ich prúd vody strhával do pohybu a tým aj celé koleso. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) sa slovo *korček* vysvetľuje ako nádoba (rýpadla ap.) na nahrnutie sypaného alebo kašovitého materiálu. Je aj korčekový transportér.

Názov nádoby *korec* sa metonymicky prenášal na jej obsah (korec hrachu, korec raži), potom aj na rozsah poľa (roľa obsiata jedným korcom prosa, pšenice, jačmeňa). Menej zreteľná je metaforická prenáška na základe istej podoby alebo iných vlastností na osoby. Azda to bola dajaká podobnosť s nádobou alebo skôr nejaká vlastnosť, napr. častejšie potreba požičiavať si korec múky, inokedy nápadné používanie slova *korec*, časté zdôrazňovanie bohatstva alebo chudoby podľa korcov napr. v súdnych sporoch pre korce poľa. Tak vznikla prezývka *Korec*, ktorá sa neskoršie stala priezviskom osoby a rodu.

Priezvisko *Korec* je pomerne časté v Ponitrí, najmä v okolí Topoľčian. V Bošanoch je napr. brdo *Korcovcov* (tu *Korcoviarov*), ale *Korcovci* sú aj v Kolačne a vo Veľkých Uherciach. Tvary priezviska *Korec (Korca, Korcovi, s Korcom; Korcoviari, Korceje*) s vysúvaním *-e-* boli zaužívané podobne ako vo všeobecných podstatných menách na *-ec*, napr. *vrabec – vrabca, mlatec – mlatca, slopec – slopca, baranec – baranca*, ako aj v priezviskách *Plavec – Plavca, Kupec – Kupca, Srholec – Srholca, Klinec – Klinca, Michalec – Michalca, Nemec – Nemca* atď.

Keď sa približne okolo roku 1980 začalo spomínať priezvisko vtedy tajného biskupa Jána Chryzostoma Korca a po roku 1989 sa o ňom začalo

hovoriť v rozhlase, v televízii a písať v tlači, jazykové vedomie nielen jeho krajanov, ale aj všetkých príslušníkov nášho národa s dobrým vzťahom k jazykovej kultúre sa búrilo, keď neraz čítali alebo počúvali tvary priezviska bez vynechaného *-e-: Koreca, Korecovi, Korecom.* Mali pocit cudzoty – akoby Neslovák hovoril *vrabeca, škoreca, mraveca, Michaleca.* Takéto "spotvorené" tvary budili dojem, že tí, ktorí takéto tvary používajú, majú nedostatok kultúrneho a jazykového povedomia. Používanie tvarov bez vynechávania *-e-* v prípone *-ec* sa mohlo chápať aj ako prejav povýšeneckého postoja k spisovnej slovenčine u pracovníkov totalitnej prokuratúry, vyšetrovateľov, novinárov a ich bezmyšlienkovitých nasledovníkov a opakovateľov.

Zdroj takejto jazykovej necitlivosti sa navždy zachová v súvislosti s prenasledovaním, väznením a utrpením Jána Chryzostoma Korca. V jeho knihe Od barbarskej noci (Bratislava 1991), v druhej časti Listy z väzenia je otrasné svedectvo protispoločenského, bezohľadného a násilníckeho totalitarizmu; v citátoch z listov zástupcov totalitného režimu a súdnictva sa priamo hmýri nenáležitými tvarmi priezviska *Korec.* Autor presne cituje listy advokátskej poradne matke zaisteného syna Jána pani *Márii Korecovej* (16. 3. 1960, s. 18), podanie obžaloby "z velezrady", kde sa niekoľkokrát uvádzajú spojenia: *styky s Korecom, obvineného Koreca* (obžaloba zo 16. apríla 1960), ako aj rozsudok Krajského súdu v Bratislave (5. mája 1960), kde sa vždy za sebou opakujú nesprávne tvary *Korecová, obžalovaného Jána Koreca, Jánovi Korecovi, Jánom Korecom.*

V uvedenej knihe sa listy, obžaloba a rozsudok presne a verne citujú ako dokumenty, a teda sú to aj ukážky tzv. úradného štýlu týchto ustanovizní a ich vykonávateľov tých čias, preto sa v nich uvádzajú aj nesprávne tvary priezviska *Korec* s nevysunutým *-e-* v nepriamych pádoch. Azda by bolo bývalo vhodné, keby sa hneď v úvode bolo na toto osobitne upozornilo, aby čitateľ nenadobudol mylnú predstavu, že aj tvary *Koreca, Korecovi* sú správne. Tak by sa upevnilo jazykové vedomie, že správne sú tvary *Korca, Korcovi, s Korcom* a prechýlené ženské meno *Korcová* a podobne *Korcovci.*

V knihe J. Ch. Korca Kríž vo svetle pravdy (Bratislava 1991; z jeho korešpondencie listy biskupa televízii, redakcii Smeny, prezidentovi republiky, parlamentu, list Tatarku otcovi biskupovi Korcovi) sa používajú iba správne tvary priezviska *Korec.*

Vďaka i ďalšej rozsiahlej činnosti a publicistike sa podarilo autorite J. Ch. Korca u čitateľov a sledovateľov televízie a rozhlasu podnietiť správne jazykové vedomie o ohýbaní priezviska *Korec* a zachrániť v úze väčšiny používateľov spisovnej slovenčiny pravidelnosť týchto tvarov, v čom je aj príklad na správne ohýbanie podobných priezvisk.

LITERATÚRA

Historický slovník slovenského jazyka II. Bratislava, Veda 1992.
HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.
KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladateľstvo ČSAV 1957.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv.
ŠIKURA, J. Š.: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1944.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Fašiangu, fašiangu, sviatku preveliký

Zavŕšením zimného oddychu vidieka bývali fašiangy, otvárajúce sa vlastne už Novým rokom, no najbúrlivejšie sa prejavujúce cez posledné tri dni pred štyridsaťdňovým pôstom.

Toto obdobie označujúci termín *fašiangy* sa vyskytuje na celom našom území vo viacerých nárečových variantoch v tvare jednotného čísla alebo v tvare množného čísla ako pomnožné podstatné mená (*fašank, fašanek, fašangi, fašanki, fašange, fašengi* a pod.) a súvisí s nem. slovom *Fasching* toho istého významu. Je to pomenovanie celého predpôstneho obdobia i jeho posledných troch dní, ktoré majú aj konkrétnejšie označenia ako nárečové *poslenní fašanek, konec fašank, posľedňí fašánk, ostatnie fašianki, ostatňe fašengi* či jednoducho *fašengove časi.* Žartovnejším zafarbením sa vyznačujú výrazy *bláznivé dni, Bakusove dni* alebo *pampúchové hodi* (okolie Prievidze, Ružomberka). Medzi domáce označenia týchto troch dní patria pomenovania *Zápustky* (vsl. *Zapuški, Zapuški, Zapuščki*), na Orave *Ostatky* (i *Vostatki*), v trenčianskych a topoľčianskych nárečiach *Končiny.* Názvy *ostatky* a *končiny* sa vyskytujú aj v moravskoslovenských dialektoch (Machek).

Do fašiangového kalendára patria viaceré dni pomenovaniami, ktoré charakterizujú tento čas veselosti a hodovania. Už predchádzajúcu nedeľu

niekde označili výrazom *Klobásková nedeľa* (Opatová), nasledujúci predkončinový štvrtok na juhozápade figuroval ako *Tučný štvrtok* či *Lakomec*, keď sa jedlo *sedmoraké masso* alebo *devatoré maso, devatoraká polievka* zo všetkej strovy. V Tekove takéto hodovanie posunuli na *Tučnú sobotu.*

Končiny sa fakticky začínali nedeľou, ktorej pomenovanie sa poväčšine zaktualizovalo na *Fašiangovú nedeľu.* Vtedy už *fašiangovníci* začínali *fašiangovať* – hostiť sa nachystanými dobrotami a po dedine i v hostincoch vyčíňať (v dobrom zmysle slova). Hodno pripomenúť, že v evanjelických kalendáriách (napr. martinský Slovenský obrázkový kalendár na r. 1888) sa označovala táto nedeľa termínom *Mäsopôst.* V tento deň sa už dostávali na dedinskú scénu niektoré tradičné akcie, ktoré sa však v plnej intenzite prejavili na druhý deň.

Fašiangový pondelok miestami v nárečových variantoch nazývajú aj výrazom *Ostatný pondelok, Ružový pondelok* (Bánovce n. Bebr.), na východe *Veśelni pondzelek* či *Krivi pondzelok.* V tento deň *chodili mládenci* (menší aj dospelí) *šabliari* s drevenými *šabľami* či *ražňami po šabliarsky, pod šable, šabľovať, fašiangovať* po dedine s hudbou, *koledovali po slanine.* O milú dušu vykrúcali po domoch dievky aj staré baby, ktoré sa im vymenili nejakým grošom a najmä mastným podarúnkom na ražeň alebo na určenú šabľu, aby si mali naostatok z čoho pripraviť počastovanie, na východe *posni kar.* Na Záhorí túto odmenu najmä za *turecký tanec* preberali *slaninári.* Skupiny fašiangovníkov chodili prestrojené za rozličné *maškary* v komických maskách, zvýrazňujúcich ich funkcie v akcii, ako bol *richtár, vojak, mäsiar, kominár, žobrák, poistný agent* atď. Podobne sa usilovali o podarúnok i obecní sluhovia – *pastieri s ražňom* a *hlásnik s halapartňou.* Pri týchto výjavoch sa ozývali tradičné piesne alebo recitovačky ako *Pod šable, pod šable aj pod obušky..., A tam hore na komore..., Už sa fašiang kráti..., Fašiangu, fašiangu, už je ťa namále...* a pod.

Cez *Fašiangový utorok* či *Ostatný utorok, Zápustný utorok* alebo len *Zapustek* (Bardejov) pokračovali fašiangovníci v hodovaní, tancovačke a *v chodení* skupín *hejnom, s hajnálom* (Pukanec). Medzi maškarami bývali ešte masky ako *gríc* a *babiki* (Brvnište), *smrť, čert* a kadejaké inakšie figúry. V Liptove i Detve tohto dňa mládenci v maskách *bursovali, chodili s bursou* (vyberali na ražeň) so svojím *richtárom, krčmárom, hajdúchom, pisárom* a pod. Dávnejšie boli obľúbené zvieracie masky, okolo ktorých sa organizovali komické výstupy. Na severnom území *chodili s turoňom,* južnejšie *s kozou, medvediar s medveďom,* na viacerých miestach (i na juhozápade) s maskou *koňom*, na Kysuciach *kobeličiari* s dreveným *koňom* a na okolí Trenčína *chodili s klátikom.* Pri všetkých týchto akciách sa zúčastňovali aj

hudobníci, svojimi melódiami podnecujúci do skoku. Časté bývali *tance na konope* či *na dlhý ľan* (podľa výskytu týchto dôležitých rastlín), pričom zbehnutí tanečníci vysoko vyskakovali, aby aj tieto kultúry narástli čo najvyššie.

Záverom fašiangovej veselice bol miestami večer *káčerový tanec, na káčera*, na východe *kačur* a o polnoci zahratý posledný *marš*. No fašiangovú slávu vari na celom našom území zakončil komický obrad – symbolické *pochovávanie basy*, na východe *chovaňe basi*, ktorá všelijako vyzdobená tvrdila muziku po tri dni hodovania, tancovačky a veselosti mladých i starých. To znamenalo koniec radovánok i podľa vtedy aktuálnej záhorskej piesne: *Fašanku, fašanku, svátku prevelikí, / basu pochováme, je konec muziki!*

No fašiangové končiny ako ozvena dokončovali ešte dva dni s charakteristickými názvami. V kalendári uvádzaná *Popolcová streda* (i *Popelec*, 1888) je známa aj ako *Škaredá streda, Suchá streda,* na východe v nárečových variantoch *Krivá streda, Britká streda, Zaposna streda.* V tento deň bol už naozaj koniec muziky, ale maškary neopustila chuť na komické hry, výstupy a za takéto rozveseľovanie divákov sa im niekde ušlo počastovanie, čo napr. na východe bolo *maškarovo*. Miestami dokončievali svoje akcie *bursovníci, medvediari* a iní omeškanci. Za popolcové maškary možno niekde pokladať *bakusov* (napr. okolie Prievidze, Ružomberka, čiastočne i Trnavy), synonymne označených i ako *kováčov*, ktorí komicky poobliekaní *chodili po kuvačke* a *kuvali* dievky, ktoré prichytili – odtŕhali im či pribíjali vraj od veľkej tancovačky zodraté podkovičky aj s podpätkami.

V tomto čase si mládenecké organizácie volili nového *richtára* i jeho pomocníkov a prijímali, priberali do svojho kruhu nových členov (ešte *nekrščence, smarkatich, šubrancov*) s tradičnými obradmi, ako boli mládenecké *krsty*, na východe *krescanka, voľeňe, pasovaňe, dzvihaňe za paropka.* Po obradoch už prijatí *krstenci, pokrescenci, pasovani, dzvihnuti* platili do spolku a družine *prístupné, krstové, krstenové*, na Záhorí *pachouské* (pálené) vo forme počastovania, najmä pálenkou, na východe to bola *paropska paľenka.*

Aj starší pamätníci (ako svedčia materiály dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV) spomínajú, že v nasledujúci štvrtok, ktorý v jednotlivých častiach Slovenska nazývali *Mastný štvrtok, Tlstý štvrtok, Zápustný štvrtok, Obžerkový štvrtok* (Opatová), *Maškrtný štvrtok* (Stupava), keď sa dojedali fašiangové mastné i sladké zvyšky jedál, najedli sa vraj mäsa na celý pôst.

Mastné fašiangové jedlá tvorilo najmä zakáľačkové bravčové mäso všetkých druhov a pripravené na mnohoraké spôsoby. Veľký odbyt mala neodmysliteľná *huspenina* (na juhozápade i *huspedina, huspedzina*), stredoslo-

venské *studeno*, na východe ako *studzeňina* či *kočeňina*. K mäsám patrila najmä kapusta a chren.

Tradičným fašiangovým pečivom sú dodnes guľaté *šišky* z kysnutého cesta či *pampúchy* (i *pankuchi, pankuški*), na východe *kreple* (i *krapňe, graple, chrapňe*) aj novohradské *herouce*, po oravsky a zemplínsky nazývané i *fanki*, inde *škvarené haluški*, v Gemeri *pirohi*. Bývali aj šišky plnené lekvárom – *duše, lekvárové pampúchy, plnené pampúšky, lekvárové pirohy, koblihy, koblišky*. Zo šiškového cesta na juhozápade pražievali *paprčky, paprče* rožkovej formy s nakrojenými koncami (súviseli s podobou bravčových paprčiek) a mali viacero pomenovacích synoným ako *drapky, rožky, pazúriky, roháče, roháčiky*, na východe *labky* a akiste aj iných.

Pre deti miestami usúkali zo šiškového cesta šúľky a vo forme osmičky ich vypražili ako *štrupandle* (Lapáš). Na okolí Trnavy sa z tohto cesta robili uzlovou technikou *kačičky* či *vtáčiky*, prípadne po Popolci zo zvyškov, odkrojkov cesta pražili na panvici *myši* (Stupava).

Druhou obľúbenou fašiangovou maškrtou z nekysnutého cesta bývali *fánky*, na Záhorí preslávené *boží milosci*, v považských nárečiach žartovne menované *triesky*, na východe známe najmä ako *čeregy* i *čeregle*. V stredoslovenských dialektoch sa názvy šišiek a fánok nezriedka prekrývajú. Z fánkového cesta niekde (napr. Brestovany) vypražili formičkou povykrajované *hviezdičky* a pre deti ich zvrchu natreli lekvárom.

Tieto hlavné fašiangové pečivá či *vyprážance, smaženice* sa miestami (napr. Kamenica n. Hronom) viazali na isté dni: v nedeľu sa jedli *ríteše*, v pondelok *pampúche*, v utorok *chrapňe*. Okrem spomenutých pražených múčnikov dostávali sa cez fašiangy na stôl aj iné koláče ako cez ostatné sviatky. Napr. na okolí Trnavy sa nachystala čistá (niekedy s hrozienkami) pletená *calta, caletka*, prípadne *fašangová bránka*, miestami koláč *mrváň* zo šiškového cesta, *mrvánek nosili maškari na paličke* (Zeleneč), na strednom Považí bývala *krúpna baba*. Zo starších pečív sa kde-tu v Honte udržal tradičný bochník *materák* z kysnutého cesta a so škvarkami, na južných Kysuciach *škvarkové osušky*, okolo Trnavy *oškvarkové pagáčky*, na Záhorí aj *béleše*. Juhostredoslovenské *pavlovňike* boli koláče z kysnutého cesta, do ktorého sa vmiesili potlčené tekvicové jadierka. Tu v zápustnom čase jedli huspeninu s teplými *škvarkovými rítešmi*. Z typických cestovín sa spomínajú na juhozápade *guľky* a *makové slíže* (Radošina), ktoré cez Popolcovú stredu pripravovali v každom dome a utorkoví fašiangovníci – *maškari chodili po makových slížoch* po celej dedine ako predtým s ražňom.

Isteže sa vyskytovalo viacej nápojov okrem pálenky a vína, jedál a zvykov v tomto veselom obžierkovom čase. Poznanie ich nárečových názvov by

obohatilo slovnú zásobu aj tých veselších dní života našej pospolitosti, tvorcu tradičnej a tým i súčasnej národnej kultúry.

Jozef R. Nižnanský

ROZLIČNOSTI

Názvy burzových agentov

Slovo *agent* v spojení *burzový agent* funguje v prvotnom význame latinského *agere* – konať, robiť. Je to osoba, ktorá niečo koná, vykonáva, robí nejaké úkony, a to spravidla za niekoho, v mene niekoho. Táto zástupná funkcia v našich súvislostiach vyplýva už zo samej podstaty burzového obchodu. Burzový obchod je totiž "nákup a predaj cenných papierov a na účely tohto zákona aj sprostredkovanie tohto nákupu a predaja oprávnenými osobami". Tak sa hovorí v zákone o burze cenných papierov (č. 214 z 21. 4. 1992), ale platí to s potrebnými obmenami aj o tovarovej burze.

Ak je účastníkom burzového obchodu právnická osoba, poverí niekoho (nejakú fyzickú osobu) úlohou kupovať a predávať cenné papiere (resp. tovary) v jej mene. Táto poverená osoba sa v citovanom zákone označuje ako *maklér*. Slovo *maklér* sa vo všetkých dostupných slovníkoch hodnotí ako cudzie a pripisuje sa mu holandský pôvod. Je to pochopiteľné, lebo burzy ako obchodné inštitúcie vznikli v Holandsku, konkrétne v Bruggách v 13. storočí. Prvým burziánom bol Van der Burse.

Z hľadiska burzy je sprostredkovateľom nákupu a predaja cenných papierov, resp. tovarov *burzový dohodca*, označovaný aj ako *senzál* alebo *broker*.

Slovo *senzál* (mn. č. *senzáli*) sa začalo v širšej miere používať na talianskych burzách, ale do taliančiny sa vraj dostalo z perzštiny. Nie je to nič prekvapujúce, ak si uvedomíme, že obchodné styky benátskych (ale aj

iných) kupcov s Orientom boli dosť rozvinuté. Ak aj nefungovali burzy, nepochybne fungovali sprostredkovatelia, senzáli.

Na burzách vo Veľkej Británii vykonával funkciu sprostredkovateľa, ale aj niektoré ďalšie funkcie muž nazývaný *broker* (mn. č. *brokeri*). Mohol byť agentom nielen na burze, ale aj pri obstarávaní dopravy tovaru, pri vybavovaní colných záležitostí. Anglické slovo *broker* (výsl. *broukr*) pochádza zo starej francúzštiny, kde sa slovom *brochier* (výsl. *brošié*) označoval človek, ktorý sprostredkovaním predaja pripravoval oldomáš. Starofrancúzske slovo *brochier* totiž znamená naraziť sud, načapovať víno zo suda, čo sa často robilo pri dojednaní obchodu. Je to vlastne to isté ako náš oldomáš.

V súčasnosti burzový broker má také funkcie, aké patria osobe označovanej v našom zákone o burze ako *burzový dohodca*. Nie je to však zamestnanec burzy. Jeho povinnosťou je sprostredkúvať nákup a predaj, ale aj určovať kurzy a viesť denník burzových obchodov (popri niektorých ďalších úlohách vymedzených v citovanom zákone). Vzhľadom na tieto závažné funkcie treba uvážiť, či je vhodnejšia podoba *dohadzovač* alebo *dohodca*.

Slovo *dohadzovač* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka vysvetľuje ako ten, "kto sprostredkúva (známosť, sobáš, obchod ap.)", kým slovo *dohodca* sa tu vôbec neuvádza. Je však zrejmé, že by sa dalo odvodiť od slovesa *dohodiť*, presnejšie od jeho významu "sprostredkovať (pri kúpe, získavaní)". Pravda, sú tu dve prekážky. Príponou *-ca* sa tvoria názvy osôb spravidla od nedokonavých podôb príslušných slovies, napr. *súdiť – sudca, radiť – radca* a novšie aj *hovoriť – hovorca,* kým sloveso *dohodiť* je dokonavé a práve nedokonavým protikladom je podoba *dohadzovať*, od ktorej je pravidelne utvorené podstatné meno *dohadzovač*. Okrem toho sa význam "sprostredkovať" pri slovese *dohodiť* charakterizuje ako hovorový, teda nie je dosť vhodné odvodzovať od neho oficiálny názov. Príponou *-ca* sa však tvoria pomenovania osôb vykonávajúcich nejakú činnosť aj od dejových podstatných mien. Napr. *doprava – dopravca, preprava – prepravca* a novšie aj *predaj – predajca* (porov. Kultúra slova, *26*, 1992, s. 216). Práve tento rad podstatných mien dovoľuje interpretovať slovo *dohodca* takto: "ten, ktorý má za úlohu sprostredkovať dohodu o nákupe a predaji". Možno teda povedať, že názov *burzový dohodca* je plnohodnotným ekvivalentom anglického názvu *burzový broker.*

(Na okraj treba poznamenať, že v citovanom zákone sa spravidla používajú slovenské názvy *účastina* a *účastinár*, no v § 21 sa hovorí o *rozložení akcií medzi akcionárov*.)

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Za akademikom Ľudovítom Novákom

(Zo smútočnej reči prednesenej na pohrebe v Ľubochni)

Človek došiel na prah mlčania. Jeho srdce už neznie, ústa onemeli. Ruka už nikdy nezaznamená poryvy tvorivého a objavného ducha, nerozozvučí píšťaly organa. A my sme sa zišli na tomto mieste v údolí v strede Slovenska, blízki aj vzdialenejší, mnohí a navonok nesúvisiaci, spätí touto čiernou skutočnosťou. Plní bolesti a smútku vzdávame poslednú úctu učiteľovi, kolegovi, priateľovi. Na konci bolesti ostáva ešte slovo, slovo opreté o spomienky a pamäť. A práve pamäť dovoľuje sprítomniť roky minulé, aspoň sčasti priblížiť 27. septembra 1992 definitívne uzavretý život a dielo akademika Ľudovíta Nováka.

Narodil sa v západoslovenskej Skalici 15. októbra 1908. V r. 1927 – 1932 študoval na Karlovej univerzite v Prahe slavistiku, romanistiku a ugrofinistiku. Po dvojročnom pobyte v Paríži začal r. 1934 pracovať v Matici slovenskej. O jeho vtedajších mnohostranných záujmoch a výskumných výsledkoch podáva najvýraznejšie svedectvo kniha *Jazykovedné glosy k československej otázke* (Martin 1935).

Po príchode na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského (1939) sa venoval najmä výskumu najstarších vývinových období slovenčiny. Monografia *K najstarším dejinám slovenského jazyka,* v ktorej Ľ. Novák zúročil výsledky svojich parciálnych štúdií, vyšla po rozličných peripetiách až r. 1980.

Originálne sú výklady Ľ. Nováka o typologických vlastnostiach slovenčiny, o jej postavení medzi slovanskými jazykmi. V semiotike rozpracoval teóriu o lineárnej štruktúre jazykových (ale aj iných) útvarov, reprezentovanej troma základnými prvkami, a to začiatkom, stredom a koncom. Pritom zdôraznil znakovú povahu týchto prvkov i celku: v empirickom pohľade je koniec znakom začiatku. Vzťah začiatku a konca je sprostredkovaný stredom, ktorý má z celkového hľadiska najdôležitejšiu úlohu.

Profesor Ľudovít Novák sa výrazne prezentoval aj v organizačnej sfére slovenskej vedy. Nezastupiteľnú aktivitu a invenciu dokázal pri zmene Učenej spoločnosti Šafárikovej na Slovenskú učenú spoločnosť; na jej základe r. 1942 následne vznikla Slovenská akadémia vied a umení. Ľ. No-

vák bol jej generálnym tajomníkom a redaktorom všetkých jej spisov. Vymenovania za akademika SAV sa však napriek všetkému, čo pre túto najvyššiu vedeckú ustanovizeň na Slovensku vykonal, dožil až v poslednom lete svojho života.

Profesor Ľ. Novák mal dlhý čas svoje rodinné sídlo v Ľubochni. Z tohto centra či stredu, ležiaceho v samom srdci Slovenska, odchádzal na svoje pedagogické pôsobiská. Aj v tom akoby napĺňal semiotickú perspektívu svojho života: istý čas pôsobil na Pedagogickej fakulte UK v Trnave a napokon (v r. 1971–1988) na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra prichádzal vždy plný tvorivej akríbie a energie, ľudskej pohody, ochoty vypočuť i pomôcť, nájsť správnu orientáciu. Svojím dielom i životnými postojmi naznačil a vymedzil cestu, na ktorej hodno pokračovať, vytýčil perspektívu, výrazne poznamenanú osobnosťou človeka, na ktorom nám záležalo a ktorému záležalo na nás.

Lúčim sa s Vami, vážený pán profesor, v mene členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, v mene jej výboru i v mene svojom. Slovom ste žili, v slove pretrváte a zostanete. V nás.

Česť Vašej svetlej pamiatke!

Ivor Ripka

Konferencia o vývine spisovnej slovenčiny

Vývin spisovnej slovenčiny zostáva sústavne v pozornosti bádateľského záujmu slovenských jazykovedcov. Najnovšie to potvrdilo aj rokovanie konferencie *O vývine spisovnej slovenčiny*, ktorá bola v dňoch 12. až 14. októbra 1992 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. Organizátorom konferencie bol Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a zúčastnili sa na nej nielen jazykovedci z usporiadajúcej organizácie, z filozofických a pedagogických fakúlt, ale aj zástupcovia historikov a literárnych vedcov. Rokovanie konferencie, ktoré by bolo možné rozdeliť do troch tematických okruhov (1. štúrovská slovenčina a ďalší vývin spisovnej slovenčiny v druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia, 2. vzťah spisovnej slovenčiny, jej nárečí a iných jazykov, 3. spisovná slovenčina a jazyková kultúra po roku 1945), otvoril riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Ján D o r u ľ a.

Úvodný referát na tému Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte predniesol V. B l a n á r. Okrem iného sa v ňom dotkol postavenia slovenčiny medzi slovanskými jazykmi v chápaní niektorých slovenských, českých aj inoslovanských jazykovedcov prvej polovice 19. storočia. Osobitnú pozornosť venoval Štúrovým názorom na túto problematiku a jeho Náuke reči slovenskej, pričom vyzdvihol Štúrov prínos do teórie gramatiky. Naznačil aj dôvody, ktoré viedli k hodžovsko-hattalovskej reforme, a hlavné znaky tejto reformy. Definitívne víťazstvo štúrovskej spisovnej slovenčiny vidí vo všestrannom rozvoji všetkých žánrov literatúry. A. H a b o v š t i a k vo svojom diskusnom príspevku poukázal na úlohu J. M. Hurbana pri konštituovaní a rozširovaní štúrovskej slovenčiny. K. H a b o v š t i a k o v á stručne charakterizovala slovnú zásobu štúrovskej slovenčiny, J. S k l a d a n á si všímala inojazyčné vplyvy na jazyk Ľ. Štúra, Ľ. K r a l č á k sledoval osudy štúrovských neologizmov vo vývine spisovnej slovenčiny, J. N i ž n í k o v á priblížila štúrovskú slovenčinu v levočských rukopisných zábavníkoch, E. K r a s n o v s k á upozornila na význam Kollárových Národných spievaniek pre vznik štúrovskej slovenčiny, E. K r o š l á k o v á sa zamýšľala nad sémantickou motiváciou frazém u niektorých autorov štúrovského, ale aj matičného obdobia. E. H o r á k porovnával akt kodifikácie štúrovskej spisovnej slovenčiny s podobnými aktmi v južnoslovanských jazykoch (slovinčine, bulharčine, srbčine, chorvátčine, macedónčine). Zaujímavý bol pohľad literárneho vedca C. K r a u s a na účasť literatúry pri kodifikovaní štúrovskej spisovnej slovenčiny a v jazykových sporoch v polovici 19. storočia. M. H a m a d a sa venoval úsiliu o slovenskú školu a vzdelanosť od začiatku štyridsiatych rokov 19. storočia.

L. B a r t k o sa vo svojom referáte zamýšľal nad účasťou Jána Kollára na vzniku a zavedení staroslovenčiny ako úradného jazyka na Slovensku v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Historik M. P o d r i m a v s k ý podrobnejšie priblížil jazykovú otázku v slovenskej politike po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, t. j. od roku 1867 až do vzniku prvej svetovej vojny. M. P a n č í k o v á stručne informovala o názoroch význačného poľského jazykovedca J. Baudouina de Courtenay na postavenie Slovákov koncom 19. storočia a o jeho vzťahu k Slovensku.

J. B o s á k hovoril o kodifikácii Sama Cambela. Vyzdvihol okolnosť, že Cambel pri svojej kodifikácii sa na rozdiel od Hattalovho prístupu opieral o živú ľudovú reč, normu hľadal v živom úze nositeľov jazyka, pravda, posudzoval ho kriticky. Cambel mal zmysel pre systémovosť jazykových javov a pri kodifikácii sa usiloval jednoznačne povedať, čo je slovenské a čo cudzie (najmä ruské a české). I. R i p k a sa vo svojom diskusnom

príspevku zamýšľal nad vzťahom spisovnej slovenčiny a nárečí, J. B e n k o v i č o v á sa venovala vplyvu spisovnej ruštiny na spisovnú slovenčinu v druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia. K. B u z á s s y o v á si všímala niektoré aspekty vzťahu slovenčiny a češtiny po roku 1945.

F. K o č i š sa vo svojom referáte sústredil na doterajšie pokusy o utvorenie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v priebehu vývinu spisovnej slovenčiny, teda vlastne od štúrovských čias po súčasnosť, a zamýšľal sa nad teóriou spisovného jazyka a jazykovej kultúry z hľadiska súčasného stavu v používaní spisovného jazyka a súčasného stavu jazykovej kultúry. J. K a č a l a sa venoval vymedzeniu pojmov spisovný jazyk a súčasný spisovný jazyk, vymedzeniu základných komunikačných sfér a spisovnej slovenčine po roku 1945. I. M a s á r na konkrétnych príkladoch z tlače a rozhlasu ukázal na pretrvávajúcu platnosť myšlienok obsiahnutých v jedenástej téze o slovenčine, kde sa hovorí o nedostatkoch v jazykových prejavoch a o jazykovej výchove, a upozornil aj na postoje časti verejnosti k jazykovej výchove. G. H o r á k priblížil štyridsať rokov existencie jazykovej rubriky v Slovenskom rozhlase známej pod názvom Jazyková poradňa.

Referáty a pripravené diskusné príspevky účastníci konferencie v diskusii dopĺňali o ďalšie poznatky získané pri vlastnom výskume a vyslovovali svoje názory o rozoberanej problematike. Možno konštatovať, že konferencia splnila svoj cieľ zhrnúť doteraz známe poznatky o vývine spisovnej slovenčiny od štúrovských čias po súčasnosť, doplniť ich o nové poznatky získané pri výskume v ostatných rokoch a priniesť aj nové pohľady na túto problematiku. Konferencia svojím zameraním bola zároveň prípravou aj na blížiace sa rokovanie Svetového kongresu slavistov, ktorý sa každých päť rokov koná vždy v inej slovanskej krajine. Tohto roku, keď takéto stretnutie bude už po jedenásty raz, sa Slovensko, konkrétne Bratislava, po prvý raz stane hostiteľom význačných slavistov z celého sveta.

Referáty a pripravené diskusné príspevky prednesené na konferencii budú publikované v odborných časopisoch, najmä v Slovenskej reči. Niektoré z nich uverejní aj Kultúra slova (v tomto čísle je to referát J. Kačalu a príspevok I. Masára).

Matej Považaj

Ks

Jazyk publikácie o orientálnej filozofii a modernej fyzike

(CAPRA, F.: Tao fyziky. Preložila A. Rácová. Bratislava, Gardenia 1992. 256 s.)

Ako sa hovorí už v podtitule recenzovanej knihy, cieľom svetoznámeho fyzika F. Capru je zblížiť orientálnu filozofiu a západnú vedu v humanistickom pohľade na vesmír. Konkrétne však ide o porovnanie modernej fyziky a východného mysticizmu, vedeckej analýzy a mystickej intuície. Výklady o týchto dvoch základných smeroch sa podávajú pomerne jednoducho, ale so znalosťou veci a nevyhnutnou hĺbkou. Preto je prirodzené, že vo výkladoch sa pracuje aj so základnými termínmi obidvoch smerovaní. Termíny modernej fyziky majú podobu u nás bežnú, sú vyjadrené domácimi výrazmi alebo adaptovanými cudzími slovami, preto ich preklad nerobí ťažkosti. Pravda, sú tu aj niektoré špeciálne termíny, napr. *S-maticová teória* (kde *S* vlastne zastupuje anglický výraz *scattering matrix*), *"gauge" teória* (kde sa nepodarilo nájsť primeranú slovenskú podobu). Osobitne možno spomenúť termín *bootstrap* (výsl. *bútstrep*). Slovo *bootstrap* má význam "šnúrka do topánok", preto sa miestami aj uvádza, že ide o teóriu "šnúrky do topánok", no v prevažnej väčšine prípadov sa používajú (v anglickom texte i v slovenskom preklade) podoby *bootstrap* a *bootstrapový*, napr. *bootstrapová situácia, bootstrapová hypotéza, bootstrapový model, bootstrapový program, bootstrapový mechanizmus.* Ba vyskytuje sa aj podoba *bootstraper,* resp. *bootstrapista* ako pomenovanie prívrženca tejto hypotézy, ba dokonca aj sloveso *bootstrapovať sa* (napr. *koncepcie sa bootstrapujú* – s. 231). V rade takých názvov, ako je napr. *kvark* alebo aj domáce – preložené názvy *farba* a *vôňa* (pre rozličné častice), to však nie je nič mimoriadne. Sám autor upozorňuje, že v modernej vede sa niekedy tvoria názvy úplne fantasticky.

Základné pojmy a termíny orientálnej filozofie sa, prirodzene, uvádzajú v pôvodnej podobe, ale hneď sa spravidla pripája aj ich preklad alebo opisuje význam. Napr. *mokša čiže "vyslobodenie"* (s. 70); *karma znamená "čin". Je to aktívny princíp hry, celý vesmír v čine, kde je všetko so všetkým dynamicky pospájané* (s. 70). Iný príklad: *Po Buddhovej* (!) *smrti sa buddhizmus* (!) *vyvinul do dvoch hlavných škôl, nazývaných hínajána a mahájána. Hínajána alebo "malá cesta" je klasická škola, prísne sa držiaca Buddhovho* (!) *učenia. Naproti tomu mahájána alebo "veľká cesta" je voľnejšia* (*s.* 73). Alebo obšírnejší výklad: *Takýto spôsob konania sa v taoistickej filozofii nazýva wu-wej; tento termín doslovne znamená "nekonanie" a Joseph Need-*

ham ho prekladá ako "zdržanie sa konania, ktoré by bolo v rozpore s prírodou" (s. 90).

Prirodzene, uvádzajú sa tu aj niektoré nové domáce slová a termíny. Napr. *vhliadnutie, budhovstvo* (stav podobný Budhovi), *svetočiara, takosť* (kalk z hind. *tathata*).

Je zaujímavé, že vo svojich výkladoch F. Capra často naráža na jazyk a jeho vlastnosti. Zdôrazňuje, že kým matematické modely sú jednoznačné, formovanie slovných modelov bude menej jednoznačné, lebo "slová sú vždy abstraktnou, približnou mapou skutočnosti, slovná interpretácia vedeckého experimentu je nevyhnutne nepresná a neúplná" (s. 31). A na inom mieste hovorí: "Slová nášho jazyka nie sú teda jasne definované. Majú niekoľko významov, z ktorých mnohé prechádzajú našou mysľou len matne a pri počutí slova väčšinou zostávajú v našom vedomí" (s. 24). Mnohé z týchto pozorovaní sú bystré, ale pri niektorých ide aj o nedorozumenia, ktoré vyplývajú aj z toho, že Capra chápe jazyk niekedy dosť zjednodušene, napr. ako abecedu, ktorá "slúži na sprostredkovanie poznania a myšlienok pomocou dlhých radov písmen" (s. 20). Chýba tu zrejme hlbší pohľad na vzťah pojmovej a významovej zložky jazykového znaku, ako aj na vzťah vedomia a jazyka.

Zreteľné a inštruktívne výklady autora sa v slovenskom preklade interpretujú presne a primerane. Treba však pripomenúť, že úsilie prekladateľky o zachovanie presnosti a prehľadnosti sa často marí nedodržiavaním základných zásad slovenskej interpunkcie, najmä pokiaľ ide o funkcie čiarky. Nedodržiava sa predovšetkým zásada vyčleňovania. Nevyčleňuje sa napr. ani vedľajšia veta: *Buddha* (!) *prv než skonal povedal* (s. 75) – podľa Pravidiel slovenského pravopisu má byť: *Budha, prv než skonal, povedal.* Často sa vedľajšia veta nevyčleňuje na začiatku (chýbajúcu čiarku uvádzame v zátvorke): *Všetko (,) čo sa stalo, malo určitú príčinu* (s. 44); *Najobľúbenejším spôsobom (,) ako sa hinduista pokúša priblížiť k Božstvu, je uctievanie niektorého osobného boha alebo bohyne* (s. 71); *Predovšetkým pojem takej typickej fyzikálnej entity (,) akou je častica, je idealizáciou...* (s. 125). Nemenej často sa vedľajšia veta nevyčleňuje ani na konci: *Vždy, keď je častica viazaná na nejaký priestor (,) reaguje tak, že obieha* (s. 54); *Napríklad Táles hlásal, že všetky veci sú plné bohov (,) a Anaximander sa pozeral na svet ako na organizmus* (s. 13).

Neodôvodnene sa vyčleňuje vysvetľovací výraz *t. j* (zbytočnú čiarku signalizujeme výkričníkom), napr. *taký pozorovateľ by videl svetelný lúč ako elektromagnetické pole oscilujúce dopredu a dozadu bez toho, že by postupovalo, t. j.,* (!) *že by tvorilo vlnu* (s. 132), ale aj spojky a príslovky: *Rozšírili ju*

(fyzici) *aj na prúdenie kvapalín a na kmitavý pohyb pružných telies,* (!) *a znovu,* (!) *fungovalo to* (s. 45); *Takáto bezprincipiálnosť môže vyústiť až do chaosu: A aj na tejto úrovni zisťujeme, že vesmír nielen,* (!) *že nie je statický, ale,* (!) *že sa rozpína* (s. 153 – primeranejšie by tu bolo použiť dvojčlennú spojku *nielenže – ale aj: vesmír nielenže nie je statický, ale sa aj rozpína).*

Čiarka v oddeľujúcej funkcii sa niekedy používa tak, že vlastne oddeľuje podmet od prísudku: *Podobne ako vo vedeckej príprave,* (!) *dĺžka prípravy,* (!) *nie je ešte zárukou úspechu* (s. 28). *Hinduistickí mudrci so svojou typickou záľubou v mýtoch,* (!) *vykreslili Brahma ako božské* (s. 69). *Šiva ako kozmický tanečník,* (!) *je bohom tvorenia a zániku* (s. 71). Niekedy sa čiarkou oddeľuje príslovkové určenie na začiatku vety, azda pod vplyvom anglického textu: *Dvoma článkami publikovanými v roku 1905,* (!) *položil základ dvom revolučným trendom myslenia* (s. 48). *Vďaka rastúcej gravitačnej sile na povrchu hviezdy,* (!) *po určitom čase nemôže z nej unikať ani jej svetelné žiarenie* (s. 141). A napokon aspoň jeden príklad na nejednotnosť v oddeľovaní prívlastkov: *Tak sa rozdiely medzi časticami, tvoriacimi celok a časticami, vytvárajúcimi spájajúce sily, stierajú a predstava objektu, pozostávajúceho z jednotlivých zložiek, sa núca* (s. 63). Podľa našej mienky ide tu vo všetkých troch prípadoch o tesný prívlastok, takže by tu nemali byť nijaké oddeľujúce čiarky: *Tak sa rozdiely medzi časticami tvoriacimi celok a časticami vytvárajúcimi spájajúce sily stierajú a predstava objektu pozostávajúceho z jeho jednotlivých zložiek sa núca.*

Nejednotnosť, neistota, ba až chaos je v kladení úvodzoviek pred bodku alebo za bodku. Nerešpektuje sa pravidlo, že celá citovaná veta (teda veta v úvodzovkách) sa uvádza tak, že je skutočne v úvodzovkách a posledná úvodzovka sa kladie až za bodku. Ak je veta neúplná, kladie sa posledná úvodzovka pred bodku. V knižke sú však časté takéto chybné prípady: *Podľa slov Čuang-ca sa plne realizovaní ľudia "svojím pokojom stávajú mudrcmi a svojou aktivitou kráľmi."* (s. 79)

Osobitnú poznámku si zasluhuje písanie veľkých písmen. V zhode s tendenciou v náboženských textoch písať s veľkým písmenom aj slová označujúce idealizované bytosti alebo pojmy sa aj v recenzovanej knižke píše napr. *Príroda, súčasť Božského, Nebesá, Zem, To, Veľké Prázdno* a pod.

A napokon niekoľko upozornení na chybné písanie: prídavné meno *röntgenový* je vzťahové prídavné meno od názvu jednotky *röntgen,* nie privlastňovacie prídavné meno, preto je chybné písať *röntgenove lúče, röntgenove žiarenie;* od názvu mesta *Kodaň* je prídavné meno *kodanský,* nie *kodaňský,* inštr. sg. od *svoj* je *svojím,* nie *svojim* a *myriáda* sa píše s *y,* nie

v podobe *miriáda*. Meno *Budha* a odvodené slová *budhista* a *budhizmus* sa v slovenčine píšu s jedným *d* (nie *Buddha, buddhizmus, buddhista*).

Je vlastne škoda, že obsahovo vynikajúca knižka – a dobre preložená – takýmito technicko-redaktorskými nedostatkami nie celkom dobre reprezentuje prácu a tradície slovenských vydavateľstiev. Aj nové vydavateľstvá by mali plne rešpektovať platné Pravidlá slovenského pravopisu.

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Prebudiť sa – prebudiť. – Učiteľka slovenského jazyka J. H. sa listom opýtala na problém, s ktorým si nevedela poradiť a ktorý často spôsobuje nesúlad medzi základnou a strednou školou pri prijímacích pohovoroch. Ide o určenie slovesného tvaru vo vete *Malý Jerguš sa prebudil na príjemné zvonkanie hrkálok*, v ktorej sa mali určiť gramatické kategórie pri ohybných slovných druhoch. Pisateľka sa spytovala, či *prebudiť sa* je jedna lexikálna jednotka, alebo sú to dve lexikálne jednotky a potom sa určujú gramatické kategórie pri slovese aj pri zámene.

Prebudiť sa je zvratné sloveso, pretože vynechaním komponentu *sa* zmení sa lexikálny význam slova *prebudiť*. Morféma *sa* je v tomto slove súčasťou formy slovesa, preto sa hodnotí ako samostatná lexikálna morféma (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 377). Preto je sloveso *prebudiť sa* jednou lexikálnou jednotkou. Podobne: *dariť sa, porátať sa, predstaviť sa, smiať sa, všímať si.*

Od zvratných slovies odlišujeme zvratné podoby osobných slovies typu *učiť – učiť sa, písať – písať si*. V týchto slovesách môžeme *sa* nahradiť dlhým tvarom zvratného zámena alebo lexikálne vyjadriť ináč: *učiť sa* – seba, jeden druhého, navzájom. Vtedy ide o dve lexikálne jednotky.

Eugénia Bajzíková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 1. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Anna Lišková. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,–, jednotlivé čísla Kčs 8,–. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo. 7050.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D–8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Kčs 8,–